

Bilaga 4 - Civilsamhällets historiska utveckling i Gävleborg - fokus Landstinget

Den 21 september 1863 var en historisk dag i Gävleborg. För första gången samlades det nya nybildade Gävleborgs läns landsting till sitt allra första sammanträde i stora rådhusalen i Gävle. Likaså gjorde olika kommunfullmäktige runt om i länet vid ungefär samma tidpunkt. I detta nya sammanhang skulle företrädare från det allmänna och från civilsamhället komma att mötas på ett nytt sätt och förändra Sverige i grunden.

I mars 1862 hade Kunglig Majestät, det vill säga det statsorgan som fattade beslut i konungens namn, utfärdat 1862 års kommunalförordningar. Dessa kommunalförordningar lade grunden för dagens svenska kommuner och regioner. Förordningarna kom ur ett behov av att modernisera den lokala och regionala förvaltningen och organisera samhället på en regional och lokal nivå. Före 1862 hade lokala angelägenheter i huvudsak hanterats genom socknar, städer, härad och byalag. Kyrksöcken var minsta enheten och hanterade både religiösa och civila uppgifter som fattigvård och skola. Även det civila samhällets aktörer tog stort lokalt ansvar genom att organisera frivilliga välgörenhetsinitiativ och gemenskapshetsskapande arrangemang.

Stora lokala skillnader fanns och vad samhället i stort kunde erbjuda invånarna utgick ofta från de lokala aktörernas egna hjärtefrågor och engagemang. Det kunde bero på en enskild bondes goda vilja om en donation av extra utsäde och strömming skulle skänkas till de gamla och sjuka i den lokala fattigstugan och det kunde bero på en enskild brukspatrons välvilja om det skulle finnas en brukssjukstuga som erbjöd sjukvård till brukets arbetare med familjer. Så var fallet i både Sandviken och Ljusne där familjerna Göransson och von Hallwyl/Eckerman på respektive ort bidrog med större summor pengar för att inrätta sjukstugor och epidemipaviljonger.

Denna typ av inrättningar samt övriga former av lokala sociala skyddsnät som fattighus, änkehem och barnkrubbor initierades och drevs ofta av civilsamhällets aktörer innan en formell offentlig sektor uppstod. I civilsamhället fanns den lokala förankringen och förståelsen för vad lokalsamhället behövde och kunde åstadkomma tillsammans.

Enhetlighet genom samverkan

Med 1862 års kommunalförordningar ville man skapa en enhetlighet genom att organisera samhället likvärdigt på lokal och regional nivå men man var samtidigt angelägen om att ta till vara initiativförmågan och kunskaperna som redan fanns lokalt i civilsamhället. De nya kommunalförordningarna definierade socknarnas gamla lokala självstyre som ett kommunalt självstyre och införde borgerliga och kyrkliga kommuner som primärkommuner samt landsting som sekundärkommuner. I praktiken innebar det att kommunerna blev ansvariga för uppgifter som tidigare legat på bland annat kyrkan, till exempel lokala ordnings- och hushållningsangelägenheter, fattigvård och skola medan landstingen inrättades som regionala samordningsorgan inriktade på regional utveckling, infrastruktur och regional sjukvård. I denna nya konstruktion skulle det allmänna och det enskilda komma att mötas på ett nytt sätt.

Det var mot denna bakgrund som Gävleborgs läns landsting samlades till sitt första sammanträde i stora rådhusalen i Gävle den 21-24 september 1863. Landshövding Ferdinand Asker utsågs till landstingets första ordförande och övriga närvarande ledamöter var:

För Gefle stad

Rektorn och riddaren av Kungliga Nordstjärneorden Jonas Selggren
Grosshandlaanden och riddaren av Kungliga Nordstjärneorden Pehr Muren
Grosshandlanden, brukspatronen och riddaren av Wasa-orden W. Elfbrink,
Tillförordnade borgmästaren Johan Wilhelm Petre,
Grosshandlanden, konsuln och riddaren av Wasa-orden Robert Rettig.

För Hudiksvalls stad

Häradshövdingen Pehr Staaff
istället för borgmästaren och riddaren Schmidt vilken för sin utevaro anmält laga förfall
suppleanten magister Victor Wretman

För Söderhamns stad

Grosshandlaren och riddaren av Wasa-orden C. J. Schöning
istället för fabrikören J. G. Ellberg som för sin frånvaro anmält laga förfall suppleanten
Rådmannen P. A. Sundh

För Ugglebo och Hamrånge tingslag

Bruksinspektör C. W. Wistrand i Wij
Bonden Jon Jonsson i Mo,

För Österfärnebo och Hedesunda tingslag

Handlanden Nils Hedenström i Brunn
Bonden Anders Andersson i Klappsta

För Hille och Valbo tingslag

Bonden Jon Jonsson i Trödje
Bonden Lars Andersson i Ahlborga

För Ovansjö, Torsåkers och Årsunda tingslag

Konsuln Fredrik Göransson
Löjtnanten och bruksägaren Casimir Petre
Bruksägaren Hjalmar Petre

För Bergsjö tingslag

Sockenskrivaren Jon Larsson i Håsta
Fjärdingsmannen Jon Jonsson i Trösten
Bruksinspektoren Daniel Silén vid Gnarps masugn

För Forsa tingslag

Nämndemannen Jon Ersson i Hedsta
Kyrkovärden Jöns Mickelsson i Finflo

För Enångers tingslag

Nämndemannen Mickel Hansson i Bölan

För Delsbo tingslag

Riksdagsmannen Pehr Andersson i Hammarwall
Nämndemannen Pehr Nilsson i Berge

För Ljusdals tingslag

Nämndemannen Måns Pehrsson i Storbyn
Sockenskrivaren Måns Andersson i Storbyn

För Järvsö tingslag

Kyrkovärden Olof Olofsson å n:o 4 i Kramsta
Bonden Olof Ersson å n:o 12 i Hamre

För Arbrå tingslag

Kyrkvärden Jon Jonsson i Koldemo

För Bollnäs tingslag

Lantbrukaren C. Ahlmark
Bonden Anders Pehrsson i Hå

För Alfta tingslag

Häradsdomaren Pehr Andersson i Sundbo
istället för riksdagsmannen Olof Pehrsson i Gråsetter vilken tillkännagivit laga förfall för
sin utevaro handlanden Daniel Trolin i Ovanåker

För Norrala tingslag

Bonden Olof Larsson i Swarfen
Bonden Magnus Jonsson i Wansätter

För Hanebo tingslag

Bruksägaren och riddaren C. A. Rettig
Nämndemannen Anders Andersson i Sörfly

Gemensamt för samtliga närvarande landstingsmän var att de var prominenta personer med upphöjda positioner i sina respektive hembygder och i civilsamhället. Detta gjorde att när samhällets nyckelpersoner med intresse och engagemang i lokalsamhällets angelägenheter förenades i en församling med beslutanderätt så kom möjligheten att utveckla samhället i den riktning som ledamöterna ansåg viktiga och nödvändiga.

Civilsamhällets aktörer i det första landstinget

En man som närvarade på det första sammanträdet var brukspatronen och konsuln Fredrik Göransson för Ovansjö, Torsåkers och Årsunda tingslag. Utöver att bli landstingsman så var Göransson också grundare av Sandvikens Jernverk (nuvarande Sandvik AB). Som brukspatron agerade Göransson inte bara som industriledare utan som en central samhällsbyggare då samhället Sandviken byggdes upp kring hans järnverk. Göransson lät investera i arbetarnas livsvillkor och genom att bland annat bygga sunda och funktionella arbetarbostäder och sjukstugor säkrade han stabil och lojal arbetskraft vilket i sig var en innovation för att möta industriella utmaningar. Genom omfattande sociala satsningar säkerställde Göransson att Sandviken som ort skulle vara en attraktiv plats att bo och arbeta på.

Säkerligen såg Göransson nya möjligheter för sig, järnverket och Sandviken när möjligheten att agera som landstingsman kom på det där första landstingssammanträdet hösten 1863.

Ett förtroende att förvalta

Att de första landstingsmännen visste att de fått förtroende och mandat att påverka samhällets ordnande framgår av de ord med vilka ordförande Ferdinand Asker inledde landstingets första sammanträde:

"Herrar, ledamöter och deputerade av landstinget!

I följd av Kungl. Maj:ts nådiga förordning den 21 mars sistlidet år, sammanträde idag valda ombud från länets städer och härader eller tingslag i riket.

Organisationen är ny. Namnet är gammalt. Namnet går i vårt lands tideböcker tillbaka ända till sagans gräns. Mången av för fosterlandets framtid viktig fråga avgjordes på de gamla landstingen. [...] Den femtonde av Sveriges Carlar har nu förtroendefullt återgivit landskapen rättighet att inom sig rådslå och besluta om gemensamma angelägenheter. Genom en lag, som bär prägeln av tidevarvets åsikter, är vägen öppnad för en sålunda beredd återgång till den självstyrelse som ursprungligen tillhörde vårt fäderneslands kommuner. Denna rätt är en grund att bygga på. Med underdånig vördnad och tacksamhet mottagande den konungsligt fosterländska gåvan. Må Landstinget visa sig värdigt det förtroende den innebär, de plikter det ansvarsfulla uppdraget omfattar.

Rådslån med självständighet, pröven med noggrannhet, besluten med varsamhet! [...] Gud bevara konungen och fosterlandet!"

De första besluten

Att i demokratisk anda rådslå, pröva och besluta var något flera av de närvarande ledamöterna hade god vana av tack vare sin bakgrund i civilsamhällets föreningar, förbund och grupperingar där överenskommelser fattades genom diskussioner, omröstningar och majoritetsbeslut. Av protokollet som finns bevarat från det första landstingssammanträdet går att utläsa att man tog uppdraget på största allvar och tog ordförande Asker på orden. Det framgår också av de närvarande landstingsmännens titlar vilka roller de hade i samhället på sina respektive hemorter samt vilka förmodade hjärtefrågor de bar med sig till det första landstinget att rådslå och besluta om. Tidiga landstingsbeslut blev därför bland annat att bistå med medel för byggandet av ett spetälskesjukhus i Järvsö, inrättandet av vandringsbibliotek i syfte att främja läsutvecklingen och utbilda befolkningen samt att bistå med medel för att bygga ut järnvägar i syfte att knyta ihop landet och öppna upp förmöjligheten att frakta trä och järn från de många bruken ut till hamnarna längs med gävleborgskusten där allt fler sågverk började etableras kring denna tid. Det är lätt att anta att beslut som dessa dels lade grunden för uppbyggnaden av den kommande välfärdsstaten men också var något som särskilt intresserade de närvarande bönderna, lantbrukarna, rektorerna, magistrarna, grosshandlarna och bruksägarna.

Man fattade också beslut om att tillsätta fyra utskott för att organisera och utveckla:

- Den allmänna hushållningen och allmän ordning och säkerhet (organisationsutskott)
- Jordbruket och de andra näringarna
- Kommunikationsväsendet
- Beskattningen, hälsovården och undervisningen

Som ett led av detta kom utskotten att fortsättningsvis bereda och föreslå landstinget att besluta i olika frågor – alla med syftet att utveckla och organisera Gävleborg, utveckla jordbruks- och skogsnäringen, kommunikationsväsendet, beskattningen, hälsovården och undervisningen.

Resultatet av samverkan

Resterande del av 1800-talet och början av 1900-talet handlade landstingets och kommunernas uppdrag mycket om att organisera samhället lokalt och regionalt och många landstingsmän som fått förtroende att rådslå och besluta i för samhället viktiga frågor hade också framstående roller i civilsamhällets företag, förbund, ideella föreningar, trossamfund, fackförbund och hjälporganisationer. På så sätt blev kommunerna och landstingen en länk mellan medborgare och makthavare och vägen mellan befolkningen och beslutsfattare behövde inte vara längre än att man kunde viska över kaffebordet på hembygdsföreningens årsmöte för att lägga grunden för kommande beslut om att anslå medel till Hälsinglands fornminnesförening för att restaurera Gustav Vasa-monumentet i Norrala.

Ett engagemang som aldrig upphörde

Många av de gamla landstingsmännen med rötterna kvar i civilsamhället slutade aldrig tjäna samhället. De fortsatte trofast agera för sina hembygders bästa långt efter yrkeslivets slut men också efter döden. Flera donerade och testamenterade stora summor pengar tillbaka till det samhälle de levde och verkat i under sin livstid och som de på olika sätt bidragit till uppbyggnaden av. Grosshandlanden Robert Rettigs familj skulle komma att donera en stor summa pengar till John och Antonie Rettigs museifonder till Gävle stad vilket sedermera ledde till inrättandet av det som idag är Länsmuseum Gävleborg. Landstingsmannen och rektorn Jonas Selggren kom att donera en stor summa pengar vars avkastning fick användas för "något för samhället nyttigt ändamål" vilket blev att inrätta tuberkulossjukhuset "Selggrens sanatorium" i Strömsbro. Byggnaden lever kvar in i våra dagar som ett vård- och omsorgsboende och tjänar därmed fortfarande "något för samhället nyttigt ändamål".

Det historien har att lära oss är att ett välfärdssamhälle bäst byggs med engagemang, gemensamma krafter och i samverkan mellan det allmänna och det enskilda.

2025-01-26

Sandra Söderman
Regionarkivarie
Regionarkivet, Region Gävleborg